

„Egy szippantási oxigén...”

Azon kevesek, akik tudnak az egykori *Országos Magyar Izraelita Köz-művelődési Egyesületről* (OMIKE), nagy valószínűséggel leginkább az 1938 és 1944 közötti *Művészakció*ról hallhattak. Erről az intézményről, amely a zsidótörvények bevezetése után szinte egyedüliként biztosított a diszkriminált előadóművészeknek fellépési lehetőséget, a képzőművészeknek kiállítását, írta Beregi Oszkár, a faji törvényekkel az állandó színházakból kizárt színész: „Egy moraliter züllött, etikailag felelőtlen társadalom kényszerítette életre. [...] Egy szippantási oxigén, mielőtt megfulladunk.” A magántulajdonban, gépiratban fennmaradt visszaemlékezést Harsányi László idézi az OMIKE teljes, 1909 és 1950 közötti történetét bemutató könyvében.

Valószínű, hogy a szerző a témára vonatkozó minden ma ismerhető forrást felkutatott, felhasználta, ami meglehetősen szerteágazó munka volt, hiszen az OMIKE irategyüttese nem maradt fenn, a kutató döntően másodlagos forrásokból, sajtóból, nyomtatványokból, visszaemlékezésekből, töredékes hitközségi iratokból rekonstruálta a történetet. Kivételes, hogy az egy ideig az OMIKE elnöki posztját is betöltő Buday-Goldberger Leó levéltárban őrzött iratai között primer források is megmaradtak.

Az OMIKE történetének a könyvből kibontakozón egyetlen homogénnek tekinthető eleme, hogy e világi szervezet az asszimilált, neológ zsi-

dó polgárság vallásos, legalábbis a hitközséggel formális kapcsolatban álló részét tekintette „célközönségének” – amitől egészen kivételesen tekintettek el. Kezdetben az OMIKE, az alapító, a pesti hitközségi rabbi, majd főrabbi Hevesi Simon elképzelése szerint elsősorban felekezeti célokat kívánt szolgálni, azonban igen hamar a világi, szociális és kulturális misszió került előtérbe. E ténynek felelt meg, hogy élén világi elnök állt, az operatív vezető az ugyancsak világi főtktár, valamivel később ügyvezető alelnök volt, az említett Hevesi Simon, majd őt követően a fia, a szintén rabbi Hevesi Ferenc egyházi elnöki posztot töltött be.

Harsányi döntően leíró, dokumentáló technikával mutatja be az OMIKE történetét, így igen röviden, egy-egy idézet erejéig érinti csak azt a problémát, hogy az önmagát magyarnak tekintő asszimilált zsidó származásúak között milyen választóvonalat jelentett a származási, vallási alapú világi szerveződés. Ebben a tekintetben az OMIKE pozíciója a 20. század első felének radikális fordulatokon áteső társadalmi környezetében többször alapvetően változott. Az induláskor elképzelt feladat, az akkor még nem olyan régen vallási szervezetként három ágra szakadó magyarországi zsidóság neológ irányzatán belül az asszimilációval együttjáró gyengülő vallási ismeretek élénkítésének programja más közönséget jelölt ki, mint az első világháború alatti

szociális tevékenység, majd megint mást az 1919 utáni numerus clausus, az általános antiszemita milió. És ismét fordulatot jelentett, amikor 1938-tól, a zsidótörvényekkel már nem az identitás vállalt része volt, hogy ki miben és mennyire tekinti vagy éppen nem tekinti magát zsidónak, hanem megszűnt még a magyar izraelita státusz is, maradt a megbélyegzett, diszkriminált zsidó minősítés.

Érdekes itt felidézni: eléggé ismert álláspont volt, amit sokan vallottak még 1938 után is, miszerint ők nem vallásosak, vagy kitértek a zsidóságból, megkeresztelkedtek, azért nem vesznek részt zsidó alapon szerveződő tevékenységben, mert az lényegében elfogadása a faji szempontnak, vagy másként fogalmazva nem kívánnak önként visszatérni a gettóba (értve ezen ekkor még az asszimiláció előtti, részben kényszerű, részben hagyományos zsidó elkülönülést). Harsányi két helyen is idéz ilyen értelmű szöveget az 1938 utáni időszakból. Egyszer egy Bródy Sándor-örököstől, egyszer meg Vas Istvántól, aki Radnóti Miklós álláspontját is említi. Más oldalról, de ugyanezt a problémát jelzi a fülszövegre kiemelt anekdota, miszerint a *Művészakció* idején Komor Vilmos karmester mondta az OMIKE-zenekar egyik botfülű muzsikusának: most még megvan, mármint zenekari tagként, de mi lesz, ha elmúlnak a zsidótörvényes idők?

Nem tudható, hogy a statisztikákban zsidóként szereplők hogyan oszlottak meg identitásuk alapján, de az a rendelkezésre álló adatok ismeretében is nyilvánvaló, hogy a bármilyen értelemben zsidónak számító vagy akár az asszimilál-

tak, a magyar izraeliták, ezen belül az *Egyesület* által célközönségnek tekintett értelmiség, illetve polgárság döntő része nem került érdemi kapcsolatba az OMIKE-vel. Ehhez képest fordulatot jelentett 1938, amikor a Beregi Oszkárhoz hasonló sorsú előadóművészek, diszkriminált képzőművészek szinte egyetlen nyilvános megjelenési lehetősége az OMIKE keretében szervezett *Művészakció*ban való szerepvállalás maradt. Félreértés ne essék, az OMIKE nem tudott védelmet biztosítani, de a *Művészakció* átmenetileg legalább értelmet adott sokak életének. Nem tudható persze, hogy a törvényektől sújtott művészek, alkotók milyen arányban kerestek némi megnyilvánulási lehetőséget az OMIKE ernyője alatt, de a végkifejlet ismert: függetlenül a zsidó identitás valamilyen vállalásától vagy elhagyásától, a sorsok, az esélyek, ideértve az életben maradás esélyeit is, érdemben nem különböztek.

Harsányi az OMIKE változásaihoz igazodva tagolja a szervezet történetét. 1908-tól 1914-ig tartott az indulás korszaka, amikor az első évek jórészt zsidó vallási tárgyú felolvasásait, előadásait követően hamar megjelentek oktatási programok is – érdekesség, hogy először magyar nyelvtanfolyammal. 1910-ben, majd a következő évben is szerveztek egy-egy kultúrestet, itt nem zsidók is felléptek, kiadták az első *Cultural Almanachot*, azzal a szándékkal, hogy a magyar zsidóság tudományos, közgazdasági és irodalmi elitje dolgozzon fel zsidó témákat. 1912-ben megnyílt az OMIKE könyvtára és olvasóterme, az általános könyvtári célok mellett a zsidó egyetemi hallgatók tankönyvellátására is. Ugyan-

csak 1912-ben indult meg a *Múlt és Jövő* című folyóirat, ars poeticája szerint a magyar zsidó intelligenciában a zsidó érzés és öntudat ápolására. Érdemes itt megemlíteni, hogy míg a folyóirat nyitottnak mutatkozott a cionizmus irányába, addig az OMIKE a kezdeti tolerancia után a két háború között kimondottan elutasítóvá vált. 1911-ben indult meg az OMIKE kiemelkedő jelentőségű tevékenysége a *Mensa Academica*, a Budapesten tanuló vidéki zsidó diákok olcsón biztosított étkeztetése, rögtön 200, 1913-ban már 500 felsőoktatási hallgatóval.

Az első világháború évei az OMIKE tevékenységének hangsúlyát a hátszori jótékonykodás felé terelték. A mű az 1920 és 1938 közötti időszakot évtizedek szerint kettéválasztva tárgyalja. A numerus clausus kezdetű, verbálisan, de kezdetben tettelesen is antiszemita évtizedet a könyv címének közhelyes metaforájához igazodva, tartalmában eléggé furcsán, részben napfényesnek mondja (*Árnyékban és napfényben* a fejezet címe), így csak 1930–1937 között kezd beborulni (*Felhősödő égbolt alatt* fejezetcímmel). Mindenesetre az OMIKE 1921-ben rövid ideig működő képzőművészeti szabadiskolát nyitott, ami, mint Harsányi jelzi, azért meglepő, mert éppen a Képzőművészeti Főiskolára, mint ahogy más főiskolákra sem terjedt ki a numerus clausus hatálya – bár, tehetjük hozzá, ismert, az irányadó arányosítási szempont ettől függetlenül nem maradt hatástalan. Az *Egyesület*ben folytatódtak a zsidó kultúrával és történelemmel foglalkozó előadások, formálisan az 1920-ban létrehozott Magyar Zsidó Kultúrotthon szervezésében, évenként

mintegy 150 vidéki és budapesti alkalommal. Érdekes módon előtérbe került a képzőművészet pártolása, kiállítás nyílt zsidó alkotók, köztük ismertebb, sőt kimondottan neves festők műveiből. 1924-ben művész-mappát jelentettek meg. 1920-ban gyereknyaraltatási akció indult, ami egy évtized után csődbe ment, jelezve a társadalmi bázis korlátait. A *Mensa Academica* maradt az OMIKE legjelentősebb jóléti programja, és továbbra is működött a könyvtár, az olvasóterem, egy grafikai iskola, egy diákotthon, orvosi rendelő. Ugyanakkor a szervezet új feladatként valójában az eredeti programjához visszanyúlva, a kitérésekre reagálva hitvédelmi program megvalósítását vállalta. Harsányi értékelése szerint a világháború után az OMIKE az asszimilációban előrehaladt neológ zsidó polgárság önfenntartó, önművelő, közösségmegtartó intézményévé vált. Ennek némileg ellentmondani látszik, hogy a célok megvalósítása, ahogy szintén a szerző fogalmaz, hiányos maradt, mert a társadalmi viszonyok szűkítették a lehetséges befogadó közeget. Ezen nyilván azt kell érteni, hogy egyrészt az antiszemita légkör, másrészt az önként gettóba vonulásként említett elutasítás, valamint a világgazdasági válsággal a harmincas évektől állandósuló gazdasági gondok határozták meg az *Egyesület* működésének peremfeltételeit. Jellemző, hogy az OMIKE tevékenységében ekkoriban a zsidó egyetemisták és főiskolások segítése dominált.

Míg az OMIKE első, közel 30 évét nem egészen 140 oldalon mutatja be a könyv, az utolsó tíz év nagyjából 160 oldalt tölt be. A látszólagos aránytalanság érthető. Egyrészt az

OMIKE tevékenységének mégiscsak legjelentősebb „terméke” lett a már többször említett *Művészakció*. Másrészt ennek dokumentációja jobb, mint a korábbi korok tevékenységeié. A harmadik ok, hogy ennél a korszaknál némileg megváltozik a feldolgozás jellege. Harsányi itt eltér az *Egyesület* történetének kronologikus taglalásától, és részben a *Művészakció* jelentőségének jobb megértése érdekében külön fejezetet szentel az antiszemitizmus jegyében született, illetve tervezett művészeti kamaráknak. Ugyancsak kitérőt tesz azon kezdeményezések bemutatására, amelyek az 1938 utáni időszakban, az OMIKE-n kívül segítettek a kirekesztett zsidónak minősített művészeket.

A könyv utolsó fejezete röviden bemutatja az *Egyesület* 1945 és 1950 közötti utolsó, az eljelentéktelenedést, majd a látszólag önkéntes megszűnést jelentő korszakát.

A mű, a szerző célkitűzésének megfelelően megteremti a lehetőséget, hogy az OMIKE tevékenysége a magyarországi zsidó és ugyanakkor a magyar kultúra hozzáférhető részévé váljon. Nyilvánvaló, Harsányi

nemcsak az OMIKE történetének feltárását tekintette feladatának, hanem a dokumentálást is. A szöveg közé tördelt, összesen 137, igen jó minőségű kép több mint illusztráció, teljesebbé teszi a munkát. Sokat idéz forrásaiból, a hosszabb idézeteket tördelésben is megkülönböztetve saját szövegétől. A részletes irodalomjegyzék említése mellett kiemelendő a több mint 70 oldalas annotált névmutató jelentősége. A könyv formátumával, igen nagyvonalú kiállításával hangsúlyozza: szándéka szerint nem egyszerűen monográfia, reprezentatív kiadvány is. A borítóját Szüts Miklós tervezte, saját alkotása felhasználásával (*Ideje van a hallgatásnak, és ideje a beszédnek* 2.). A tipográfia és a tördelés Jankovics Milán műve. A terjedelemhez és az igényes küllemhez, valamint más könyvekhez képest a bolti ár kimondottan visszafogottnak mondható.

Harsányi László: Fényből a sötétbe. Az Országos Izraelita Közművelődési Egyesület évtizedei 1909–1950. Budapest, 2019, Napvilág Kiadó. 408 oldal, 3900 forint.